

SKANSEN 125 FATABUREN

SKANSEN 125

FATABUREN

2016

2016

SKANSEN 125

Red. Charlotte Ahnlund Berg & Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN - Nordiska museets och Skansens årsbok - är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2016

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktörer Charlotte Ahnlund Berg och Anders Carlsson

Bildredaktör Marie Tornehave

Bildarkiv och fotograf på Skansen Marie Andersson

Bildbehandling Karolina Kristensson och Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagets framsida Pedagoger Maja Adolphson vid Bergsmansgården. Byggnaderna där kommer från Nora bergslag i Västmanland. Foto: © Marie Andersson, Skansen.

Tryck och repro Italgraf Media AB, Stockholm, 2016

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 584 9

Friluftsmuseer i ett nytt Europa

Observationer och argument

HENRIK ZIPSANE är direktör för Stiftelsen Jamtli och landsantikvarie i Jämtlands län.

När Skansen etablerades kunde man inte på förhand veta vilken succé denna egendomliga skapelse skulle bli. Skälet är enkelt: det fanns inga förebilder och inga erfarenheter av liknande verksamheter. När vi som älskar friluftsmuseer träffas diskuterar vi fortfarande ofta vad det egentligen är som gör dessa verksamheter så speciella och populära. Vi pratar om hur friluftsmuseerna fungerar som museer och som besöksmål, om huruvida de överhuvudtaget är museer och om hur de fungerar i samhället. Dessa frågor bildar också utgångspunkt för alla överväganden i denna artikel.

Det är inte så självklart att friluftsmuseer faktiskt är museer. Hur man ser på den saken beror på hur man definierar *museer* – en diskussion som förs återkommande i en eller annan form i museibranschen och som kan vara intern och näst intill obegriplig för den som står utanför. Inte ens friluftsmuseerna själva kan riktigt samlas kring en definition som alla medlemmarna i vår europeiska organisation Association of European Open Air Museums (AEOM) känner sig hemma i. Under ett flertal år har olika arbetsgrupper försökt ta fram en definition och på den senaste stora konferensen,

◀ På Älvrosgården.
Friluftsmuseer är för
många en populär
heldagsupplevelse
för hela familjen.
Foto: © Marie
Andersson, Skansen.

i september 2015, meddelades att man i praktiken hade gett upp.

I grunden är visserligen inte friluftsmuseerna så annorlunda jämförda med de flesta andra institutioner som vi vanligtvis kallar museer. Samtidigt påverkas den interna diskussionen – inom friluftsmuseivärlden – mer än annars av att våra besökares uppfattningar ofta avviker från våra egna. När vi frågar dessa besökare varför de anser att friluftsmuseer *inte* är museer så svarar de framför allt att vi ger heldagsupplevelser för hela familjen, att det känns tryggt samt att man lär sig så mycket om hur livet var förr. Vi – de professionella på friluftsmuseerna – må tycka att detta är precis vad ett museum ska handla om men det är alltså inte alltid den föreställning som besökarna har om museer i allmänhet. Kanske är det också så att det enda friluftsmuseerna har gemensamt är de fullskaliga, tredimensionella miljöerna under öppen himmel. Allt annat varierar. Ett försök till: Kanske är friluftsmuseerna museer men mycket annat också?

Tidiga framgångsfaktorer

Under alla omständigheter har friluftsmuseerna, historiskt sett, lyckats med något alldeles speciellt: att nå en stor och bred publik, oberoende av faktorer som socialgrupp eller utbildningsbakgrund, och dessutom att vara särskilt bra på barnfamiljer. Som kollegerna i Wales, John Williams-Davies och Beth Thomas, har uttryckt det så lyckas friluftsmuseerna med att visa vanliga människors historia för vanligt folk. En annan kollega, Stefan Bohman, grävde på 1990-talet intensivt i arkiven på Nordiska museet och påvisade att nyckeln till Skansens tidiga succé, före första världskriget, var att erbjuda en mötesplats som hade något för både borgare, bönder och arbetare. Alla grupperna kunde känna sig som delägare i den nationella berättelse som Skansen uppvisade.

Precis detta blev också anledningen till att andra tidiga friluftsmuseer nådde framgångar. Kring 1900 präglades både Sverige och andra europeiska länder av urbanisering och av sociala spänningar som uppfattades som att en äldre samhällsordning var i upplös-

ning. Det ideologiska svaret blev nationalismen, som samlade alla, oavsett klass. Här fick friluftsmuseerna sin mission. De kunde visa allas rötter för alla. Den stora majoriteten av städernas invånare hade rötter på landsbygden, antingen själva eller bara en generation eller två tillbaka, och friluftsmuseerna kunde med sina miljöer ge dem gemensamma bilder och berättelser som förnimmelser av livet förr. Det var lika genialt som det förmodligen var en outtalad och kanske omedveten intention. Metoden kan samtidigt ses som ett ganska typiskt uttryck för en mer allmän folkbildningstanke. Denna tanke – eller tankemodell – är gemensam för friluftsmuseerna och många av de tidiga folkhögskolorna, inte bara i Sverige utan i hela Skandinavien.

På Delsbogården. De gamla hantverken har alltid varit centrala i Skansens verksamhet. Fotograf okänd, Nordiska museets arkiv (NMA.0031373).

Vår tids gränsdragningar

Springer vi fram ett sekel till vår egen tid kan vi se hur friluftsmuseikonceptet har spridits över stora delar av världen (se Sten Rentzhogs bidrag i denna bok) och det blir här tydligt att det är den fullskaliga tredimensionaliteten och autenticiteten som överallt är kärnan. Den som tittare närmare, inte minst på verksamheter ute i Europa, ser dock att bilden inte är helt entydig.

År 2012 genomförde Nordiskt centrum för kulturarvspedagogik (NCK) en undersökning av över 400 hemsidor från kulturarvsinstitutioner i Europa utifrån en enkel frågeställning: Hur presenterade institutionerna sina erbjudanden av lärande för exempelvis skolor? Ville man att deltagarna skulle lära sig om kulturarv eller om något annat, eventuellt något *helt* annat? Lite förenklat: Öppnar sig kulturarvet mot historien eller är det viktigaste till exempel mänskliga rättigheter, djurens välfärd, hantverk eller att umgås med andra? Eller handlar det kanske om att stimulera till självständigt lärande? Undersökningens resultat är intressant. Det visar sig att det i grova drag går en gräns genom Europa, från Engelska kanalen, söder om Flandern, söder om Schweiz, Österrike och Slovenien men norr om Grekland. Norr om denna gräns finns många kulturarvsinstitutioner som presenterar sitt lärande som *kulturarvsupplevelser* genom vilka man lär sig något som egentligen är något annat eller bredare. Söder om gränsen dominerar presentationerna där besökare eller brukare förväntas lära sig *historia* i en eller annan form, dvs. om hur det var förr i världen.

Denna praxis avslöjar två olika sätt att tänka kring kulturarvet. I söder finns spår av antik historia lite överallt och varje kyrka och varje museum är fyllt med målningar och skulpturer från medeltid och renässans. Alla föräldrar och alla lärare kan berätta för barnen att allt detta är vår historia, att vår samtid vilar på något storslaget och mäktigt. Kulturarvet är gammalt, ofta obegripligt gammalt, och förväntas enbart av den anledningen inge respekt hos oss alla. I norr ger museerna helt andra bilder. Våra vikingar mäter sig inte riktigt med grekiska filosofer, Alexander den store eller ro-

Historien är närvarande i vardagen och leken. Foto: KW Gullers, © Nordiska museet (NMA.0028369).

merska legionärer. På de flesta museer fanns tidigare kronologiskt uppbyggda berättelser som skulle visa »rötterna« och därtill hur livet gick framåt trots alla bakslag. Grundstrukturen lever kvar på många håll och ger besökarna andra signaler.

Det är i detta sammanhang som friluftsmuseerna kanske är allra mest intressanta, såsom de starkaste uttrycken för denna historiesyn. Här visade man hur livsformerna på landsbygden långsamt men säkert moderniserades och använde nostalgien som dörröppnare. Friluftsmuseerna i den gängse definitionen finns därför också nästan enbart norr om den nämnda gränsdragningen genom Europa. Söderöver är det snarare ekomuseerna som har skapat levande museer av till exempel en stängd gruva eller liknande, med motsvarande funktion för besökarnas lärande.

Europeiska unionen

Friluftsmuseerna deltar i den konstruktion, dekonstruktion, rekonstruktion och nykonstruktion av identitet som museerna alltid har varit arenor för, skriver historikern Peter Aronsson. I grunden har denna kärnfunktion varit oförändrad över tid. Utgångsläget, syftet och möjligheterna för arbetet ändrar sig däremot hela tiden.

Om vi lite förenklat säger att friluftsmuseernas historiska succé handlade om att bygga en gemensam nationell berättelse, som alla samhällsklasser kunde identifiera sig med, så ser uppdraget annorlunda ut i dag på grund av globalisering, migration och sociala förändringar. För friluftsmuseerna i Europa är det viktigt att inte bara relatera till det egna landet, regionen eller den lokala kommunen – storheter som EU och Europarådet finns med i bilden också. För många kollegor på friluftsmuseer upplevs EU fortfarande som något fjärran men den känslan kommer antagligen att upplösas inom några år.

Sedan Maastrichtfördraget 1993 har kulturpolitik varit en del av EU:s politiska verklighet, och med Lissabonfördraget 2009 fick EU dessutom möjligheten att ta initiativ på det kulturpolitiska området utifrån framförhandlade kulturpolitiska värden. Riktlinjer-

Gårdsmiljö från Dimitrie Gusti, friluftsmuseet i Bukarest.
Foto: Mark Ahsmann, Wikimedia Commons.

na är förankrade i EU-parlamentet och Europeiska rådet och ska integreras i alla andra politikområden. Beslut fattas dock fortfarande i medlemsstaterna eftersom kultur är ett samarbetsområde och inget gemensamt beslutsområde. I praktiken innebär detta att många nationella initiativ egentligen är nationella översättningar av gemensamma europeiska initiativ. Det innebär i sin tur att det ofta blir för sent att påverka initiativen när vi ser dem formulerade – och att vi borde vara igång mycket tidigare både lokalt och

på europeisk nivå. Förutsättningar finns förvisso. Sedan 2008 har de europeiska friluftsmuseerna verkat genom olika organisationer. Först, fram till 2013, var det genom EU-kommissionens dialogplattform om tillgänglighet till kultur, därefter i arbetet inom Network of European Museum Organisations (NEMO). Dessutom deltar ett växande antal friluftsmuseer i olika europeiskt finansierade utvecklingsprojekt.

Interkulturell dialog

Men vad är egentligen europeisk kulturpolitik och hur kan den vara av direkt intresse för friluftsmuseer i Sverige? Trots ekonomisk kris har det sedan 2008 rått enighet om att medlemsländerna tillsammans med EU ska öka och utveckla samarbetet inom tre områden. Kulturpolitik inom EU och varje medlemsland ska dels bidra till starkare *interkulturell dialog* och till *ekonomisk tillväxt*, därtill *stimulera en bild av europeisk kultur med många varianter i relation till EU:s medlemsländer och länder utanför Europa*. För friluftsmuseernas del blir frågan hur en verksamhet ser ut som leder till dessa politiska mål. Att sträva mot dem är inte detsamma som att vara opportunistisk utan snarare att följa demokratiskt förankrade reaktioner på en föränderlig verklighet.

På så sätt följer vi handlingsmönster som har mer än sekellånga anor. För tre eller fyra generationer sedan var nationell sammanhållning det viktiga för friluftsmuseerna. Samtidigt var man oftast helt beroende av att samla in pengar för att föra ihop hus och miljöer eftersom det offentliga inte engagerade sig tillräckligt och för att de vetenskapliga (i akademisk mening) kollegerna på traditionella museer och universitet inte såg friluftsmuseerna som en offentlig angelägenhet. Det är för mig samma frågor som vi brottas med i dag, om än i »moderniserad« form, när problemställningarna dessutom har formulerats som gemensamt europeiska.

Om vi först ser på det kulturpolitiska målet – att kultur ska bidra till interkulturell dialog – så kan friluftsmuseerna bjuda på mycket men har ännu mer att utveckla. När hundratusentals människor

kommer till Europa på flykt från krig och andra katastrofer ska friluftsmuseerna också bli deras. Hur ska det låta sig göras? Jag tror att det finns två lite konkurrerande sätt att tänka här. En del kolleger tänker att dessa museer är viktiga i integrationsarbete för att visa immigranter hur det är eller var förr i vår del av Europa. Som komplement hörs ofta tanken att immigranter från sådana länder som vi tidigare har kallat utvecklingsländer kan identifiera sig konkret sig med de äldre levnadssätt som presenteras. Kort sagt att livet förr *här* inte var så olika livet i dag *där*. Det finns en del i detta tänkesätt som är bra och absolut kan fungera välkomnande. Men jag är säker på att ett annat tänkesätt blir avgörande för friluftsmuseernas möjlighet att fortsätta utvecklas och ta plats i den nya europeiska verkligheten.

Brödbak på Jamtli är en plats för kulturmöten. Foto: © Jamtli.

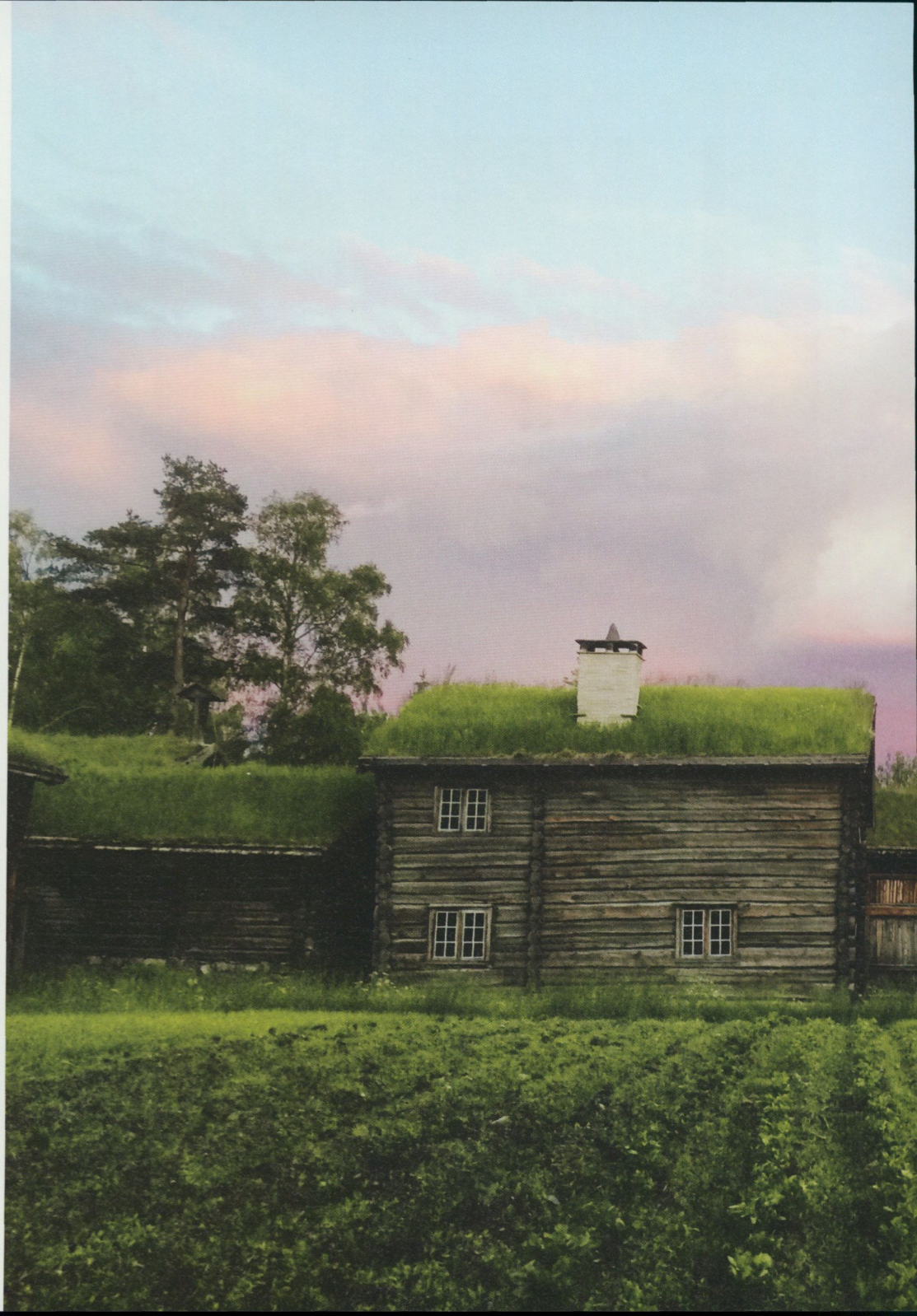
Framtidens friluftsmuseer måste få in berättelser som immigranterna – i både första, andra och senare generationer – känner igen sig i och känner ett *behov* av. Det är så spännande kulturmöten uppstår och kan skapa intressanta nya museimiljöer. Vi har redan en del erfarenheter att av arbeta på detta sätt vid friluftsmuseer i Europa. Både Den gamle By i Århus (se Thomas Bloch Ravns artikel) och Norsk Folkemuseum i Oslo har »invandrarlägenheter» som visar hur arbetsinvandrare från Turkiet och Pakistan levde i respektive länder på 1960- och 70-talen. I nederländska Arnhem byggdes för inte så länge sedan en barack som visade hur flyktingar från Indonesien levde på 1950- och 60-talen. Initiativ som dessa

Ovan och till vänster: Den moluckiska baracken på friluftsmuseet i Arnhem. Foto: M.P. Wijdemans, Nederlands Openluchtmuseum Arnhem resp. Wikimedia Commons.

är dock fortfarande isolerade och måste utvecklas mycket mer de kommande åren.

Viktigast blir att friluftsmuseerna anställer kollegor med immigranbakgrund som faktiskt kan göra det »vi« andra inte kan – nämligen göra människor med immigranthistoria till ägare av de berättelser vi skapar genom att på riktigt visa att deras kompetenser är centrala. Pseudoinsatser i form av fokusgrupper, meddelare eller motsvarande kommer inte att räcka till eftersom delägarskapet begränsas av urvalsprocesserna – och ytterst av den kontroll som majoritetskulturens intendent utövar. Vägen till målet är lång men jag uppfattar det som att EU och medlemsländerna faktiskt ger oss

Bjørnstad gård från Lalm i Vågå är ursprungligen från 1700-talet men flyttades till Maihaugens friluftsmuseum i Lillehammer 1908-1913. Foto: Wikimedia Commons.

förutsättningarna för en genuint interkulturell dialog. Friluftsmuseerna har i sin tur verkligen något att komma med.

Friluftsmuseet som attraktion

Frågan kvarstår: Vad är ett friluftsmuseum? Utan att ha något bevis för mitt påstående tror jag att en större andel friluftsmuseer än traditionella inomhusmuseer räknas som *attraktioner*. Detta hänger naturligtvis ihop med friluftsmuseernas speciella attraktionskraft. Därmed placerar de sig mitt i stormens öga i de omtumlande och mer allmänna diskussionerna om huruvida museer ska vara aktörer bland andra i en kommersiell marknadsekonomi eller kulturinstitutioner utanför marknaden. Frågan har många ideologiska och politiska dimensioner. När EU lät genomföra en studie om kultur och kreativa näringar var det ingen tvekan om att kulturarvsinstitutioner såsom museer *kunde* betraktas som just kreativa näringar utan att detta för den skull var någon självklarhet. Tvetydigheten hänger ihop med ett val som måste göras – och som görs mer eller mindre medvetet.

Först måste man bestämma sig för om ett museum ska jämföras med exempelvis ett kommunbibliotek eller en teater. Att låna en bok på biblioteket är gratis medan det kostar pengar att gå på teater. Om man nu tycker att friluftsmuseet är mer som teaterupplevelse uppstår ett nytt val.

Två otroligt spännande friluftsmuseer i Storbritannien illustrerar problematiken utmärkt. På St. Fagans utanför Cardiff i Wales är det fritt inträde, så inte på Beamish i Durham County utanför Newcastle. Jag tycker att båda verksamheterna håller mycket hög klass men man har alltså gjort olika val. På St. Fagans har man fritt inträde. Här ser ägaren, den walesiska regeringen, friluftsmuseet som en investering som finansieras av skattemedel. Dessa medel hoppas man alltså få tillbaka genom att besökarna i stället för att betala inträde lägger sina pengar på något annat som ger regeringen inkomster. I Durham County menar man i stället att friluftsmuseet självt måste ta ansvaret och »beskatta» sina besökare med in-

träde. Mellan dessa två ytterligheter finns alla tänkbara varianter.

I den politiska debatten har det ofta blivit öppen konflikt om detta. Vilket på sätt och vis är synd eftersom frågan om inträde lätt skymmer den större frågan om museers – och friluftsmuseers – roller i samhället. Är museet folkets i större utsträckning ifall det finansieras av offentliga medel än om dess värde bestäms av marknadskrafterna? Personligen tror jag att vi klarar oss bäst i skandinavisk tradition genom att placera oss mitt emellan och vara både »institutionella« och »attraktiva« efter behov. Flera friluftsmuseer i Sverige och övriga Skandinavien kan här visa vägen.

Samtidigt: Vi måste komma ihåg att det inte finns någon entydigt sann väg framåt. Friluftsmuseerna har alla möjligheter att vara starka krafter i det nya Europa men vi måste vara beredda på reaktioner från både traditionalister och oss själva. Varje friluftsmuseum har sina egna förutsättningar men i den europeiska gemenskapen känns det ändå väldigt stimulerande att vi inspirerar varandra.

Vid Bakkerbrug
(Bagarbron) sålde man
traditionellt frukt och
grönsaker på vatt-
net. Bilden visar hur
man på friluftsmuseet
i Arnhem dramatiserar
en sådan auktion. Foto:
J. A. C. de Kroon, Wiki-
media Commons.

